

Eduart CAKA
(Tiranë)

**ASPEKTE TË SITUATËS POLITIKO-EKONOMIKE TË
HAPËSIRËS SHQIPTARE GJATË SHEK. XV BAZUAR NË
REGJISTRAT KADASTRALË OSMANË TË KËSAJ
PERIUDHE**

Hyrje

Shek. XV zë një vend të rëndësishëm në historinë e shqiptarëve. Përveç faktit se kjo periudhë përkon me epokën e Skënderbeut, rëndësia e këtij shekulli lidhet edhe me ndryshime të tjera politiko-ekonomiko-shoqërore, siç ishte instalimi i pushtetit osman, vendosja e Venedikut në pjesën perëndimore të hapësirës shqiptare dhe rivalitetit turko-venecian, procesi i islamizimit dhe fenomene të tjera të ngjashme me të cilat u përballën shqiptarët në këtë kohë. Pikërisht këto janë edhe disa prej arsyeve që historiografia shqiptare i ka kushtuar një rëndësi të veçantë si studimit të shekullit në fjalë.

Sigurisht që në krye të listës së arkivave dhe të literaturës së nevojshme për studimin e kësaj periudhe vijnë ato osmane. Kjo, për faktin e thjeshtë se në shek. XV një pjesë e konsiderueshme e hapësirës shqiptare gjendej nën sundimin osman dhe në duart e administratës perandorake kalonin të gjitha ndryshimet e karakterit ekonomik, shoqëror e ushtarak që ndodhnin në këto zona. Parë nga ky këndvështrim, veprat e kronistëve osmanë kanë qenë pikë referimi e shumë studiuesve shqiptarë të cilët kanë pasur si objekt kërkimi

shek. XV.¹ Këtu vlen të theksohet fakti se literatura në fjalë nuk është shkruar me ndjeshmëritë dhe objektivizmin e historianit të sotëm, por me tendencën e hartuesit për të “lartësuar” palën e vet dhe “poshtëruar” kundërshtarin. Sipas Emecen, për kronistët osmanë të shek. XV, rrëfimi dhe lartësimi i aktiviteteve ushtarake të drejtuesve osmanë dhe transmetimi i këtyre të dhënave tek brezat pasues thuajse ishte perceptuar si një detyrë hyjnore.² Me gjithë subjektivitetin dhe parregullsitë që e karakterizojnë literaturën në fjalë, këto burime sërish mbeten të rëndësishme për të kuptuar mësymjet osmane drejt hapësirave shqiptare dhe rezistencën e këtyre të fundit.

Më i saktë se informacioni që japin kronikat është dokumentacioni i madh osman që gjendet nëpër arkivat e ndryshme të vendeve që më herët kishin qenë pjesë e Perandorisë Osmane. Në këtë kontekst, dokumentacioni arkivor osman, duke nisur qysh nga gjysma e dytë e shek. XX është përdorur edhe prej autorëve shqiptarë. Por, klasifikimi arkivor ka bërë që prezantimi dhe përdorimi i këtij dokumentacioni prej studiuesve shqiptarë të jetë më i paktë dhe, të jetë shfrytëzuar në vitet e mëvonshme. Kështu, me klasifikimin dhe digjitalizimin e dokumentacionit arkivor edhe të dhënat që vihen në dispozicion të studiuesve janë shtuar duke krijuar mundësinë e ndriçimit objektiv dhe të argumentuar të fenomeneve dhe ngjarjeve të rëndësishme që ndodhën gjatë sundimit osman në këto hapësira.

Për të ardhur në shek. XV, vlen të theksohet fakti se burimet më të rëndësishme osmane të cilat mbartin të dhëna në lidhje me këtë shekull janë defterët kadastrorë osmanë. Kjo, për vetë faktin se akti i

¹ Lidhur me rëndësinë që paraqesin kronikat në fjalë për studimin e shek. XV shih. *Lufta shqiptaro-turke në shekullin XV (Burime osmane)*, përgatitur për botim nga Selami Pulaha, Universiteti Shtetëror i Tiranës, Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë, Tiranë 1968, f. 11-18. Gjithashtu shih. Suraiya Faroqhi, *Approaching Ottoman History; An Introduction to the Sources*, Cambridge University Press, Cambridge: 1999, f. 145-149.

² Feridun M. Emecen, “Osmanlı Tarihinin Başlangıcı: İlk Manzum Tarihler”, *Türk Tarihinin Asırlık Çınarı Halil İnalcık’a Armağan*, ed. Mehmet Öz- Serhat Küçük, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 2017, f. 115.

parë që osmanët kryenin pas instalimit të pushtetit të tyre në një zonë të caktuar ishte regjistrimi i popullsisë dhe të ardhurave të atij vendi dhe, vendosja e sistemit të timarit.³ Si për periudhën e përpilimit ashtu edhe për saktësinë e informacionit që përmbajnë, defterët kadastrorë osmanë paraqesin një rëndësi të veçantë në studimin e hapësirës shqiptare të shekujve XV-XVI.

Regjistra kadastralë osmanë të shek. XV që i përkasin hapësirës shqiptare

Pikësëpari duhet të theksojmë se interesi i studiuesve shqiptarë mbi defterët osmanë të karakterit kadastror ka qenë i madh. Këtë mund ta kuptojmë nga datat e tërheqjes së regjistrave në fjalë prej arkivave turke dhe përkthimi i tyre në gjuhën shqipe.⁴ Kështu, në vitet '60 të shek. XX, u realizua përkthimi i katër regjistrave kadastralë osmanë që i përkasin shek. XV. Ato janë:

- a. *Regjistri i sanxhakut të Arvanidit i vitit 1431*, i përgatitur dhe botuar në Ankara nga osmanologu Halil Inalcik nën titullin “Sûret-i defter-i sancak-i Arvanid” dhe përkthyer në gjuhën shqipe nga Mykerem Janina.⁵

³ *Historia e popullit shqiptar*, vëll. I, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Institutit i Historisë, Botimet Toena: 2002, f. 380-381; Selami Pulaha, *Pronësia feudale në tokat shqiptare (shek. XV-XVI)*, Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Instituti i Historisë, Tiranë: 1988, f. 29-31; Halil Inalcik, “Krahina e Krujës dhe e Dibrës rreth vitit 1467”, *Konferenca e dytë e studimeve albanologjike (12-18 janar 1968)*, vëll. I, Tiranë: 1969, f. 181.

⁴ Të njëjtën gjë nuk mund ta themi lidhur me përdorimin e këtyre burimeve në monografitë dhe veprat e përgatitura nga studiuesit tonë. Burimet në fjalë janë përdorur gjerësisht në librin për *Pronësinë Feudale* të S. Pulahës, vepër e botuar në vitin 1988, pothuajse dy dekada pas përkthimit të këtyre defterëve në gjuhën shqipe. Faktorët që mund të kenë ndikuar në këtë gjë janë të ndryshëm, duke nisur që nga planifikimi i monografive që u jepeshin studiuesve në periudhën komuniste e deri tek përgatitja që duhet të kishte studiuesi për interpretimin dhe punimin e defterëve të tillë ku nevojiteshin njohuri shtesë në linguistikë, gjeografi, ekonomi, statistikë etj.

⁵ Për përkthimin dhe botimin e kësaj vepre në gjuhën shqipe shih. *Regjistri i sanxhakut të Arvanidit i vitit 1431*, përgatiti për botim Halil Inalcik, përktheu

- b. *Regjistri i Përmetit dhe i Korçës i vitit 1431* që përfshin zonat e Përmetit, Korçës, Konicës dhe Grebenës i përkthyer nga Vexhi Buharaja.⁶
- c. *Regjistri i Dibrës i vitit 1467*, i cili përfshin zonat përreth Dibrës, përkthyer nga Vexhi Buharaja.⁷
- d. *Defteri i Regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, botuar në vitin 1974 nga studiuesi Selami Pulaha.⁸

Ekzistenca dhe tanimë edhe botimi i regjistrave që përmendëm më lart, do të bëjë të mundur që studiuesit do të kenë në dorë një korpus të plotë e një pasqyrë të hollësishme të aspektit kadastral e ekonomik të një pjese të konsiderueshme të hapësirës shqiptare gjatë shek. XV.

Megjithatë, duhet theksuar se si konfigurimi i sanxhaqeve ashtu edhe shtrirja gjeografike e vendeve të Ballkanit në ditët e sotme ka bërë që një pjesë e zonave ku shtriheshin etnikisht shqiptarët të mbetet jashtë kufijve politikë. Në këtë kontekst, për të pasur një panoramë sa më të gjerë të shtrirjes gjeografike, aspektit demografik, ekonomisë dhe elementëve të tjerë të ngjashëm të shqiptarëve gjatë shek. XV, lind nevoja të hulumtohen edhe defterë të tjerë kadastrorë të kësaj periudhe të cilat u përkasin zonave që sot nuk bëjnë pjesë brenda kufijve politikë të Shqipërisë. Kështu, të dhëna plotësuese kryesisht për pjesët verilindore gjejmë edhe në defterin e timareve për zonat e Përlepit dhe të Kërçovës të vitit 1445.⁹ Në defterin me titull *1445 Tarihli Paşa Livası İcmal Defteri*, të përgatitur për botim nga Halil İnalçık, Evgeni Radoshev dhe Uğur Altuğ, i cili përbëhet

Mykerem Janina, botuar nga Akademia e Studimeve Albanologjike, Tiranë: 2017.

⁶ Kopja e përkthimit të defterit në fjalë gjendet në Arkivin e Institutit të Historisë me indikacionin (AIH: A. III. 323).

⁷ Kopja e përkthimit të defterit në fjalë gjendet në Arkivin e Institutit të Historisë me indikacionin (AIH: A. III. 315).

⁸ Selami Pulaha, *Defteri i regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës i vitit 1485*, Akademia e Shkencave e R. P. të Shqipërisë, Tiranë 1974.

⁹ Feridun Emecen, "Defter-i Köhne: Pırlepe-Kırçova Kesiminin En Eski Timar Defteri (1445-1445)", *Osmanlı Araştırmaları*, XLIII (2014), f. 341-474. Në lidhje me të njëjtin defter gjithashtu shih. *1445 Tarihli Paşa Livası İcmal Defteri*, Halil İnalçık, Evgeni Radoshev, Uğur Altuğ, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara: 2013.

nga 7 defterë që datojnë në vitin 1445, për historinë e Shqipërisë, kryesisht asaj juglindore, paraqesin rëndësi të veçantë defterët e Selanikut e të Kosturit. Sërish në lidhje me pjesët jugore vlen të përmendet edhe Defteri i Sanxhakut të Tërhallës i vitit 1454-1455 i cili gjithashtu na jep të dhëna të rëndësishme në lidhje me shtrirjen e shqiptarëve.¹⁰ Ndërsa, për pjesën e viseve lindore dhe kryesisht të Kosovës së sotme, vlen të theksohet kontributi i orientalistit, Iljaz Rexha, i cili ka prezantuar defterin e vilajetit Vilk, të vitit 1455, dhe atë të sanxhakut të Vlçternit (Vushtrisë) të vitit 1487.¹¹

Të dhënat politiko-ekonomike që na japin regjistrat kadastralë osmanë

Duke marrë parasysh saktësinë e të dhënave që na japin defterët e sipërpërmenduar, është e mundur të evidentohen disa të dhëna lidhur me aspektin politik, ekonomik, shoqëror e demografik të hapësirës shqiptare gjatë shek. XV të cilat po i radhisim si vijon:

- Defterët në fjalë na japin të dhëna mbi vendosjen e sundimit osman në hapësirën shqiptare. Megjithëse futja e zonave të ndryshme nën sundim ka vazhduar thuhetse të gjithë shek. XV, data më e hershme e vendosjes së osmanëve mund të merret dekada e fundit e shek. XIV e cila përkon me salltanatin e Jilldirim Bajezidit. Ky aspekt vërtetohet nga një numër timarësh që i përkasin zonës Përmet-Korçë, timare të cilat, sipas regjistrit osman të kësaj gjeografie kanë vijuar të trashëgohen edhe në periudhat e mëvonshme.¹²

¹⁰ *Hicri 859 Tarihli Suret-i Defter-i Sancak-ı Tırhala*, c. I-II, Neş. Melek Delilbaşı, Muzaffer Arıkan, Türk Tarih Kurumu Yay., Ankara: 2001.

¹¹ Iljaz Rexha, *Vendbanimet dhe popullsia albane e Kosovës (sipas Defterëve Osmanë të shekullit XV)*, Instituti i Historisë "Ali Hadri", Prishtinë: 2016.

¹² Për më shumë të dhëna lidhur me timaret e shpërndara në periudhën e Jilldirim Bajezidit shih. Defteri i Përmetit dhe i Korçës, përkthyer nga Vexhi Buharaja, Arkivi i Institutit të Historisë (më tej AIH), dosja nr. A. III. 323, f. 28, 53, 58, 73, 74, 75. Gjithashtu shih. Nicoara Beldiceanu, *XIV. Yüzyıldan XVI. Yüzyıla Osmanlı Devletinde Tımar*, Çev. Mehmet Ali Kılıçbay, Teori Yay., Ankara: 1985, f. 15.

- Studiuesit, vendas dhe të huaj, bashkohen në mendimin se vendosja e plotë e sundimit osman në hapësirën shqiptare ka ndodhur në disa etapa ku, në fillim ka pasur një periudhë vasaliteti të një pjese të konsiderueshme të aristokracisë vendase.¹³ Me kalimin e kohës, si rezultat i pakënaqësive dhe përplasjeve të krerëve vendas me autoritetet osmane do të ketë përplasje dhe rezistencë ndaj vendosjes së plotë të sundimit osman në këtë gjeografi, gjë e cila solli edhe reagimet dhe mësymjet e ashpra osmane ndaj elementit shqiptar. Këtë gjë, e vërteton më së miri fakti se në regjistrat kadastrale osmanë të shek. XV, ka me dhjetëra fshatra të rrënuara, shkatërruara e të braktisura nga popullsia të cilat në vitet e mëvonshme do të ju jepen timarlinjve të rinj për t'i gjallëruar e ripopulluar.¹⁴

- Gjatë shek. XV, e gjithë hapësira shqiptare ka qenë në revolta dhe kryengritje të vazhdueshme të cilat kanë kulmuar me kryengritjen e madhe të viteve '30 të udhëhequr nga Gergj Arianiti¹⁵, ajo e Zenebishëve rreth një dekadë më vonë dhe epokën 25-vjeçare të Gjergj Kastrioti-Skënderbeut. Kështu, vazhdimësia e revoltave të ngjashme, përveç të dhënave që na japin kronikanët turq, vërehet dhe konfirmohet edhe nga datat dhe shënimet që janë bërë në regjistrat osmanë të kësaj periudhe.

- Gjatë shek. XV vërejmë se një pjesë e konsiderueshme familjeve aristokrate shqiptare janë inkorporuar brenda aparatit shtetëror osman.¹⁶ Këtu mund të përmendim Muzakajt,¹⁷ të cilët

¹³ Pulaha, *Pronësia feudale*, f. 29-30; Inalcik, *Krahina e Krujës dhe e Dibrës*, f. 181.

¹⁴ Për më shumë të dhëna mbi braktisjen e zonave dhe fshatrave të ndryshme dhe, dhënien më vonë për ripopullim të këtyre shih. *Historia e popullit shqiptar*, f. 384; *Regjistri i sanxhakut të Arvanidit*, f. XXXVI. Në regjistrin e arvanidit ka 16 fshatra të zbrazur dhe të braktisur, ndërsa në atë të Përmetit dhe të Korçës numri janë 11 të tilla. Gjithashtu, duhet theksuar se numri i truallsishteve të braktisura është shumë më i madh se ai i fshatrave që dhamë. Si rrjedhojë e luftërave të shumta që u zhvilluan, numri më i madh i fshatrave të shkatërruara e të braktisura hasen në defterin e zonave të Dibrës të vitit 1467.

¹⁵ *Historia e popullit shqiptar*, f. 383-385; *Regjistri i sanxhakut të Arvanidit*, f. XII-XIII; Pulaha, *Pronësia feudale*, f. 34; *Lufta shqiptaro-turke*, f. 8.

¹⁶ Për më shumë të dhëna lidhur me këtë temë shih. *Historia e popullit shqiptar*, f.

kishin zotërime që fillonin nga pjesët e brendshme të Shqipërisë për të vijuar deri në zonat e Kosturit, Skurajt, një pinjoll i të cilëve, Isa Beu rezultoi si bejlerbej i Anadollit në vitin 1444¹⁸, të bijtë e një fisniku tjetër shqiptar, Ashtinit, Jakubi dhe Mustafai ishin kthyer në myslimanë dhe zotëronin timare.¹⁹ Madje, pjesë e kësaj tendence vërejmë të jenë bërë edhe familja e Kastriotëve ku Skënderbeu, siç do ta shohim edhe më poshtë, do të shërbente si subash në Krujë përpara se të kthehej për të nisur rezistencën e tij por, nipi i tij, Hamzai do të vijonte të ishte pjesë e aparatit shtetëror osman deri në fundin e jetës. Parë nga ky këndvështrim, regjistrat kadastrorë na paraqesin të dhëna të detajuara lidhur me kohën e shërbimit, postin që mbanin, por edhe timaret që zotëronin një pjesë e kësaj aristokracie të cilët me kalimin e kohës qenë bërë pjesë e aristokracisë osmane.

- Çështja e islamizimit të shqiptarëve ka qenë vazhdimisht një temë e cila ka tërhequr vëmendjen e studiuesve shqiptarë e të huaj. Përveç shkaqeve që çuan në konvertimin e popullatës shqiptare në myslimanë, me rëndësi është edhe evidentimi i periudhës kohore kur nisi ky proces. Pikërisht këtu na vijnë edhe në ndihmë defterët osmanë me karakter kadastral të shek. XV. Në këta regjistra hasim emra timalinjsh shqiptarë për të cilët shënohet se kanë pranuar besimin islam.²⁰ Fenomene të tilla hasim në të katër regjistrat

390-391. Pulaha, *Pronësia feudale*, f. 35-38; Halil İnalcık, "Stefan Dušan'dan Osmanlı İmparatorluğuna: XV. Asırda Rumeli'de hristiyan sipahiler ve menşeleri", 60. *Doğum yılı münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı*, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, İstanbul: 1953, f. 217, 225-229; Halil İnalcık, "Arnavutluk'ta Osmanlı Hakimiyetinin Yerleşmesi ve İskender Bey İsyanının Menşei", *Fatih ve İstanbul*, cild. I, İstanbul: 1953, f. 159-161.

¹⁷ Jakup Bej Muzaka mbante postin e sanxhakbeut të Arvanidit në vitin 1441. Shih. Halil İnalcık, *Fatih Devri Üzerinde Tetkikler ve Vesikalar I*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara: 1954, f. 162.

¹⁸ İnalcık, *Fatih Devri*, f. 162.

¹⁹ İnalcık, *Fatih Devri*, f. 148.

²⁰ D. Ego jep përqindjen e timarlinjve me besim mysliman për katër defterët si më poshtë: në defterin e Arvanidit (1431) 11.6 %, në të Përmetit-Korçës (1431) 28.4%, në atë të Dibrës (1467) 9 %, në sanxhakun e Shkodrës 7% dhe në Vilçik-ili 3.9%.

kadastrorë për hapësirën shqiptare të shek. XV që i prezantuan më sipër. Në këtë kontekst, defterët osmanë na nxjerrin përpara faktit se procesi i islamizimit të popullsisë shqiptare, duke nisur në një pjesë të mirë nga shtresat e larta, ka nisur në shek. XV.

- Në kapitullin hyrës të defterit të regjistrimit të sanxhakut të Shkodrës të vitit 1485, S. Pulaha është përpjekur të gjejë një kufi etnik të hapësirës gjeografike të banuar prej shqiptarëve në zonat e marra nën regjistrim tek ky regjistër. Kështu, duke u bazuar në të dhënat onomastike që paraqiten në regjistër, ai ka arritur të përcaktojë tre breza (zona) emrash të cilat, në njëfarë mënyre shënjojnë edhe kufirin etnik shqiptaro-sllav.²¹ Si në regjistrin e sipërpërmendur ashtu edhe në monografinë e tij mbi pronësinë feudale, vërejmë se Pulaha nuk ka pasur mundësinë të konsultojë defterë të tjerë osmanë që i përkasin shek. XV, për zona që gjenden më në veri të hapësirës së banuar prej shqiptarëve siç mund të jetë regjistri i vilajetit të Vilikut i vitit 1455, dhe ai i sanxhakut të Vulçiternit (Vushtrisë) që i përket vitit 1477. Të dy dokumentet janë botuar vitet e fundit nga I. Rexha dhe na paraqesin të dhëna të reja lidhur me shtrirjen e popullsisë shqiptare dhe vendbanimet e tyre në këto zona.

- Defterët kadastralë na japin të dhëna me shumë rëndësi edhe për popullsinë e qyteteve, kalave dhe fshatrave shqiptare gjatë shek. XV. Përveç historisë së qyteteve shqiptare, këto të dhëna i shërbejnë studiuesit edhe në trajtimin dhe hulumtimin e fenomeneve të tjera që kanë të bëjnë me periudhën në fjalë. Bie fjala për studimet e karakterit demografik. Në fakt, një punim i ngjashëm i cili ka në fokus vetëm zonat që përfshinte sanxhaku arvanid është realizuar nga

Për më shumë të dhëna shih. Dritan Egro, *Islam in Albanian Lands during the First Two Centuries of the Ottoman Rule*, PhD Thesis, Bilkent University, Ankara: 2003, f. 191. Sigurisht që një pjesë e madhe e timarlinjve myslimanë ishin të ardhur dhe nuk i përkisnin etnisë shqiptare por, ka edhe disa raste kur timarliu në fjalë është shqiptar. Këtë e vërejmë qartësisht nga emërtimi “arnavud” që është vendosur përpara emrit të tyre.

²¹ Për detajet shih. Pulaha, *Defteri i regjistrimit të sanxhakut*, f. 33-34.

bizantinologu Johannes Koder.²² Kështu, në bazë të një metodologjie që ai ndjek, studiuesi në fjalë del në përfundimin se sipas regjistrit të sanxhakut arvanid, popullsia e këtij sanxhaku varion nga 79 978 deri në 137 106 mijë banorë taksapagues me një dendësi popullsie prej 7.4 deri në 12.8 për kilometër^{2.23}. Në fakt, tentativa të studimeve të ngjashme duke përdorur metoda të studimeve demografike bazuar në regjistrat kadastralë apo atyre të taksave i hasim edhe në historiografinë tonë.²⁴ Por, ajo çka duam të theksojmë këtu ka lidhje me faktin se të njëjtat studime, këtë herë në një kuadër më të gjerë, mund të bëhen edhe me regjistrat osmanë të hapësirës shqiptare të shekullit në fjalë për të nxjerrë një numër të përafërt të popullsisë shqiptare të kësaj periudhe.

Skënderbeu në defterët kadastrorë osmanë

Jeta dhe veprimtaria e Gjergj Kastrioti-Skënderbeut është studiuar gjerësisht nga autorë vendas dhe të huaj. Por, pjesa dërmuese e burimeve arkivore dhe literaturës së përdorur për trajtimin e jetës dhe veprës së tij është mbështetur në burimet perëndimore duke krijuar një zbrazëti në dokumentacionin lindor që kryesisht ka konsistuar në referimin e kronikave osmane që flasin për Skënderbeun. Sigurisht që kjo gjë, ka bërë që ne të mos kemi të dhëna të hollësishme mbi periudhën e fëmijërisë e rinisë së Gjergj Kastriotit deri në fundin e viteve '30 të shek. XV. Sigurisht që figura dhe vepra e Skënderbeut bazuar në dokumentacionin arkivor osman do të kërkonte një studim më vete por, ajo çka duam të theksojmë këtu ka të bëjë me faktin hulumtimi i regjistrave kadastralë na jep të dhëna mbi figurën e Skënderbeut. Më konkretisht, në regjistrin e sanxhakut të Arvanidit gjenden tre shënime që i atribuohen vetë

²² Johannes Koder, "Defter-i Sancak-i Arvanid si burim të dhënash demografike mbi Epirin në kapërcyellin prej sundimit bizantin në atë osman (me dy harta dhe gjashtë tabela)", *Studime Historike*, nr. 1-2, Tiranë: 2017, f. 41-60.

²³ Koder, *Defter-i Sancak-i Arvanid si burim të dhënash*, f. 48.

²⁴ Selami Pulaha, "Aspekte të demografisë historike të trevave shqiptare gjatë shekujve XV-XVI", *Studime Historike*, nr. 3, Tiranë: 1985, 175-185.

Skënderbeut në kohën kur ai ishte ende pjesë e aparatit shtetëror osman. Shënimet në fjalë janë:

1. Fshati Marmur, shtëpi: 17, të ardhura 1195.
(Shënim) Ky fshat iu dha si shtesë babait të Haxhi Zaganoz Beut në bazë të urdhëresës së Skënderbeut, birit të Gjonit mbledhja e llogarisë është në varakun e katërt, më poshtë.²⁵
2. Me qenë se kur hyri në kala veproji drejt, iu shtua në bazë të letrës që përmban urdhrin e kadiut të Krujës dhe të Iskenderbeut.²⁶
3. Edhe nëntë copë fshatra, sipas tahvilit të Skënderbeut, birit të Gjonit u morën nga vilajeti i Dimitër Gjonimës dhe timari u regjistrua në regjistrin e tokës së Gjonit. Në rast nevojë të shihet atë regjistër.²⁷

Në regjistrin e timareve për zonat e Përlepit dhe të Kërçovës gjithashtu hasim një shënim tjetër mbi Skënderbeun, por, këtë herë për kohën kur ai gjendej në rivalitet dhe përplasje me osmanët. Sipas shënimit në fjalë, Nikolla dhe Gjoni, djem të dizdarit të ndjerë të kalasë së Koxhaxhikut, Andre Murës iu është marrë nga duart timari që zotëronin për arsye se të lartpërmendurit i ishin bashkuar Skënderbeut.²⁸ Shembulli i mësipërm jo vetëm që tregon shtrirjen që pati lëvizja e Skënderbeut, por na jep të kuptojmë edhe një herë se të dhëna me rëndësi për historinë e Shqipërisë gjenden edhe në defterë të kësaj periudhe për zona të cilat sot ndodhen jashtë kufijve politikë.

Një burim tjetër i rëndësishëm që mbart të dhëna mbi përplasjet që Skënderbeu kishte me ushtritë osmane është edhe Defteri Emëror i Zonave të Dibrës i vitit 1467. Kështu, nga të dhënat në regjistër vërejmë se trupat osmane kishin arritur të depërtonin deri tek fshatra a kështjella shumë të afërta me Krujën, e cila që edhe

²⁵ *Regjistri i sanxhakut të Arvanidit*, f. 220.

²⁶ *Regjistri i sanxhakut të Arvanidit*, f. 229.

²⁷ *Regjistri i sanxhakut të Arvanidit*, f. 234.

²⁸ Në shënim nuk jepet data se kur është marrë nga duart timari në fjalë prej tyre porse si datë e kalimit të timarit tek personat e sipërpërmendur i përket muajve nëntor/dhjetor të vitit 1452. Shih. Emecen, *Defter-i Köhne*, f. 370.

kryeqendra e zotërimeve të Skënderbeut.²⁹ Përveç kështjellës së Elbasanit së ngritur në pjesën jugore të saj, tanimë Kruja kishte humbur edhe rrethina të rëndësishme të cilat shërbenin për mbrojtjen e kryeqendrës së Skënderbeut siç qenë zonat e Matit e të Kurbinit në veçanti, por i gjithë koridori Krujë-Dibër në përgjithësi. Sulmet e pandërprera dhe luftërat e zhvilluara në këtë hapësirë siç duken e kishin rrënuar ekonomikisht, por edhe në aspektin demografik, aspekt i cili dëshmohej nga brendësia e vetë defterit.

Parë nga ky këndvështrim, regjistri paraqet një numër të konsiderueshëm fshatrash të cilat rezultojnë të braktisura. Vetëm nga fshatrat që vareshin prej Krujës dhe që ndodhen të regjistruara në këtë defter vërejmë 22 fshatra të cilat janë të braktisura.³⁰ Fshatra të braktisura gjithashtu hasim edhe në zonat e Dibrës, kryesisht përreth luginave ku kishte pasur beteja, ose në hapësirat të cilat ishin mbi vijën e itinerarit që ndiqnin ushtritë osmane për të marshuar drejt Krujës. Kjo panoramë, më shumë se shkretimin ekonomik të hapësirave të sipërpërmendura nxjerr në pah një bjerrje demografike që pësuan zonat e Krujës, Matit e Dibrës gjatë kësaj periudhe.

Nga të dhënat në defter hasim edhe një timarli të quajtur Jakup, shqiptar i myslimanizuar i cili kishte arritur të kapte njërin prej komandantëve të afërt të Skënderbeut, Moisi Dibrën.³¹ Parë nga ky këndvështrim, defterët kadastrorë të shek. XV, jo vetëm që na japin të dhëna rreth avancimit osman në hapësirën shqiptare dhe vendosjes së sundimit të tyre në këto zona por, gjithashtu mbartin informacione me rëndësi edhe për zhvillimin e historiografisë skënderbegiane.

²⁹ Në pjesën e defterit të botuar nga Selami Pulaha vërejmë se osmanët kishin arritur deri në Gur të Bardhë, fshat derbend në një distancë të afërt me Krujën, gjithashtu edhe zonë banimi shumë e afërt me kalanë e Petralbës. Pulaha, *Lufta shqiptaro-turke*, f. 326; *Historia e popullit shqiptar*, f. 454.

³⁰ Bëhet fjalë për fshatrat Asani (Hasanaj), Bilanik, Makrik, Ozigurdish (Zgërdhesh), Virjon, Shëngjergj, Barkanesh, Kurtsek (Kurçaj), Burin (Burrani), Bogmesh, Qinam, Kallmet, Pinjari (Pinar), Patëza (Tapiza), Krahskoza (Shkozë), Domi (Domja), Dolna Kashar, Bobotish, Bobiq, Bojtul, Kllaksh, Mazarak (Mazrek).

³¹ Shih. *Defteri emëror i Dibrës i vitit 1467*, Timari nr. 6.

Përfundim

Defterët e karakterit kadastral janë burimet më të rëndësishme osmane për shek. XV për të njohur historinë e kësaj perandorie. Për fatin tonë të mirë, defterët më të hershëm të këtij lloji në të gjithë hapësirën e Perandorisë Osmane u përkasin zonave shqiptare dhe datojnë në vitin 1431-1432. Kështu, një pjesë e regjistrave kadastrorë të shek. XV që përfshijnë hapësirën shqiptare janë tërhequr nga arkivat osmane për t'u përkthyer nga studiuesit shqiptarë gjatë viteve '60 të shekullit të kaluar. Me botimin e tyre dhe me analizimin edhe të regjistrave të tjerë të të njëjtit shekull për zonat fqinje, sot e kemi më të lehtë të kuptojmë kohën se kur hapësira shqiptare u futën nën sundimin osman, fazat e instalimit të sistemit të timarit, rezistencën e popullsisë, gjendjen ekonomiko-politike por edhe aspekte të tjera të ekonomisë, politikës, kulturës e gjuhës që kishin shqiptarët në këtë periudhë. Regjistrat në fjalë gjithashtu na japin të dhëna tejet të rëndësishme edhe në lidhje me epokën e Skënderbeut, periudhë e cila zë një vend parësor dhe tejet të rëndësishëm në historinë e popullit shqiptar.